

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ
ЗБОРНИК

књига XXIV

Сврљиг
2021

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига XXIV

Book XXIV

ETHNO-CULTURAL ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia and the adjacent areas

TRADITION – RELIGION – MYTHOLOGY **research of the ancient past and its** **modern manifestations**

Editors

Vojislav Filipović
Ivica Todorović

Editorial Board

Mihaj Radan (Romania), Mirko Blagojević, Milina Ivanović Barišić,
Gordana Blagojević, Dragan Žunić, Stanka Janeva (Bulgaria),
Vladimir Petrović, Aleksandar Bulatović, Daniela Heilmann (Germany),
Aleksandra Papazovska (Macedonia), Irena Ljubomirović, Zoran Vučić,
Nina Aksić, Ana Savić-Grujić, Slaviša Milivojević

Svrljig
2021

Књига XXIV

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије и суседних области

ТРАДИЦИЈА – РЕЛИГИЈА – МИТОЛОГИЈА истраживања древне прошлости и њених савремених испољавања

Уредници

Војислав Филиповић
Ивица Тодоровић

Редакција

Михај Радан (Румунија), Мирко Благојевић, Милина Ивановић
Баришић, Гордана Благојевић, Драган Жунић, Станка Јанева (Бугарска),
Владимир Петровић, Александар Булатовић, Данијела Хелман
(Немачка), Александра Папазовска (Македонија), Ирена Љубомировић,
Зоран Вучић, Нина Аксић, Ана Савић-Грујић, Славиша Миливојевић

Сврљиг
2021

УДК 008:39(082.1)

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Зборник је покренут 1995. године на иницијативу проф. др Сретена Петровића и Етно-културолошке радионице Сврљиг

Издавач: Центар за туризам, културу и спорт, Боре Прице 2, Сврљиг

За издавача: Драган Савић

Рецензенти: др Гордана Благојевић, др Александра Фостиков, др Јелена Капустина, др Ивица Тодоровић, др Владимир Петровић, др Војислав Филиповић

Класификација: Татјана Филиповић – Радулашки

Припрема и штампа: Галаксијанис, Ниш

Тираж: 150

ISBN 978-86-84919-46-7

САДРЖАЈ

I

АРХЕОЛОШКА И ИСТОРИЈСКА ПИТАЊА

O. Mladenović, G. Janjić: SYSTEMATIC ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE DANUBES' RIGHT BANK FROM KLADOVO TO PRANOVO	9
М. Пекић, В. Вучковић, Д. Каличанин: ЦИГЛАНА ДРАГУТИНА СТАНКОВИЋА ИЗ ПАРАЋИНА	49
Ž. B. Veljković: LOVČEN, MONTE SELLA [MONTE ŽEL:A] I ROMANSKA DIFTONGIZACIJA: JOŠ REČ-DVE NA OBE TEME	61

II

ФИЛОЛОШКА И ЕТНОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

А. Савић-Грујић, Н. Богдановић: НАЗИВИ ЗА ЖЕЛУДАЦ КОД ЖИВОТИЊА У ГОВОРИМА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	73
С. Савић: РОМАНСКИ СУПСТРАТ У МИКРОТОПОНИМИЈИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	85
Д. Трбојевић: ДЕМОНОЛОШКА ПРЕДАЊА КАО ОПТИКА ПОСМАТРАЊА ПРОМЕНА ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ СТВАРНОСТИ У СЕОСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА КЊАЖЕВАЧКОГ КРАЈА.....	101
Н. Ђокић, М. Марковић: ЦРКВЕНИ ХРАМОВИ ПРВЕ И ДРУГЕ БУЈАНОВАЧКЕ ПАРОХИЈЕ	127
Ј. Вукчевић: ГРНЧАРСКИ ЗАНАТ НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК	155

III

ЕТНОЛОШКА И МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ ТРАДИЦИЈЕ И ДАВНЕ ПРОШЛОСТИ

И. Р. Тодоровић: СТАРА И НОВА ВЕРА СРБА – ЕТНОЛОШКИ ОСВРТ	175
М. Ивановић Баришић: КУЋА: СИМБОЛ ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА	195
Д. Рашковић: ПРОМИШЉАЊА НАД МАТАРУГАМА	207

IV

ХРОНИКА И ПОЛЕМИКА

Осврти и прикази

Недељко Богдановић и сар., Пастирска лексика југоисточне Србије (К. Момчиловић)	215
Ана Савић-Грујић, Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ (С. Савић)	220

Полемика

А. Павићевић: Савремени изазови православног мисионарења. Да ли за верника постоји чудо?	227
---	-----

СТАРА И НОВА ВЕРА СРБА – ЕТНОЛОШКИ ОСВРТ

Ивица Р. Тодоровић

Етнографски институт САНУ, Београд

e-mail: ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

Апстракт: У раду се, у склопу неколико подтематских целина, првенствено усмеравамо на поједине, посебно илустративне показатеље који сведоче о наглашеној сложености српске традиције, почев од вишедимензионалности испољавања претхришћанских српских (као и словенских) сакралних представа и мотива. Исто се односи и на комплексност ширег културно-цивилизацијског контекста. За нас је, у назначеном смислу, пре свега значајна улога митско-религијских образаца у дефинисању српског идентитета. Такође, посебна пажња посвећена је закључцима и истраживањима Веселина Џајкановића, који су за настанак овог текста имали иницијални значај. С друге стране, осврћемо се и на неке од посебно значајних аспеката хришћанских манифестовања особене српске културне матрице, на овом месту примарно посматране у релацији са наведеним претхришћанским идејама и представама. Управо у оквиру разматрања поменутих односа, уочавају се и основни обрасци испољавања српске етничке самосвести. Осим тога, укратко се осврћемо и на повезаност закључака који проистичу из повезаности савремених проучавања порекла Срба и истраживања старе српске религије и културе, у склопу нових мултидисциплинарних могућности са етнолошким предзнаком.

Кључне речи: религија, идентитет, претхришћанске представе, Џајкановић, културна матрица, порекло, нове могућности.

Abstract: In this paper, within several sub-thematic units, we primarily focus on individual, especially illustrative indicators that testify to the emphasized complexity of the Serbian tradition, starting with the multidimensionality of pre-Christian Serbian (as well as Slavic) sacral ideas and motives. The same applies to the complexity of the broader cultural-civilizational context. For us, in the indicated sense, the role of mythical-religious patterns in defining the Serbian identity is above all important. Also, special attention is paid to the conclusions and research of Veselin Čajkanović, which were of initial importance for the creation of this text. On the other hand, we also look at some of the particularly important aspects of Christian manifestations of the special Serbian cultural matrix, at this point primarily observed in relation to the aforementioned pre-Christian ideas and notions. Precisely within the consideration of the mentioned relations, the basic patterns of manifestation of Serbian ethnic self-consciousness can be noticed. In addition, we briefly look at the connection between the conclusions arising from the connection between modern studies of the origin of Serbs and research into the old Serbian religion and culture, as part of new multidisciplinary possibilities with an ethnological premise.

Key words: religion, identity, pre-Christian ideas, Čajkanović, cultural matrix, origin, new possibilities.

Уводне назнаке и Чајкановић као почетни подстицај у истраживању старе српске религије и културе.¹ Тема којом се бавимо веома је сложена. Због тога овде не можемо детаљније разматрати већи број аспеката различитих релација хришћанских, претхришћанских и „парахришћанских“ / „постхришћанских“² семантичких димензија (на нивоу система веровања, религијских идеја и испољавања религиозности српског народа). Притом, за српски идентитет су од главног значаја православна хришћанска вера и одговарајућа традиција.³ О томе је већ опширније писано и у нашим претходним радовима, па ћемо се у овом тексту преваходно позабавити значајем претхришћанских садржаја за уобличавање српске народне религије, традицијске културе и самосвести. У наведеном смислу, у раду се предочава једна врста крајње сажете квалитативне синтезе, изложене у форми етнолошког осврта.

Одакле кренути поводом покушаја да се у кратким цртама одредимо спрам природе односа између елемената „старе“ и „нове“ вере Срба? Једну од првих асоцијација могло би да представља дело Веселина Чајкановића, који се на веома опсежан и непосредан начин посветио тој теми. Резултат оваквог његовог усмерења биле су и бројне научне студије. Интересовање за њих, изражено кроз више нових издања, посебно се појачало током претходних неколико деценија, сведочећи о трајној вредности и несмањеној актуелности његовог рада. Наравно, појавиле су се и различите оцене вредности његових закључака и методолошког приступа, сасвим разумљиве у светлу важности реконструкције „старе вере“ Срба и разматрања бројних блиских запитаности.

У складу с реченим, сасвим логично је да, као уводни кључ за уобличавање полазне основе нашег текста, употребимо управо научно дело Веселина Чајкановића, свестраног научника изузетног формата који је покушао да осветли многоструку сложеност старе српске духовности.⁴ Његов опус је такође представљао и

¹ Овај текст је настао као резултат рада у Етнографском институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-9/2021-14/200173 од 05.02.2021.

² Уп. поглавље Постхришћанско паганство у Јовановић 2000: 17–20. По Бојану Јовановићу, „иако, дакле, претходи хришћанству, паганство се јавља и након хришћанства у народној обичајној и верској пракси мењајући и преображавајући поједине хришћанске садржаје“ (Јовановић 2000: 17). Међутим, у складу с непосредним увидом у елементе српске народне традиције и с њима повезаног испољавања религиозности, пре би се могло говорити о специфичним „паралелно-хришћанским“ („парахришћанским“) садржајима, јер су они, у ствари, настајали у окриљу хришћанства, тј. паралелно с њим, а не „после хришћанства“. Отуда је примереније користити ову терминологију одредницу него „постхришћански елементи“. Такође, поменути „парахришћански“ садржаји често нису супротстављени хришћанским значењима и симболици. Такав је случај, рецимо, са основним сегментима и идејама тзв. космичког хришћанства, прилагођеног сеоском начину живота и привређивања (Елијаде 1970: 155–156; Тодоровић 2006: 283–284), при чему су и они садржаји који нису хришћанског порекла и карактера, у ужем смислу, додатно преосмишљавани, уз додавање основног хришћанског контекста и предзнака. О садржајима хришћанског и нехришћанског порекла у српској традицији и народној религиозности в. сажето у Тодоровић 2008: 62–68.

³ Уосталом, управо из идејног утемељења хришћанског учења у српском народном животу „произлази велики број установа нашег традицијског друштва, почев од етичког система, па до специфичног схватања света и начина његовог уређења“ (Павићевић 2000: 8).

⁴ В. Лома 2004; Лома 2014; Лома 2015.

почетни подстрек за бројна даља и дубља истраживања и анализе, који су са запаженим успехом остварени током претходних неколико деценија. [Штавише, и они који се не слажу са неким од његових главних закључака и базичним методолошким концептом наглашавају како „обимно, разноврсно и значајно дело Веселина Чајкановића има посебно место у нашој научној и културној баштини“ (Јовановић 2008: 37). Уз то, никако није спорно ни да је Чајкановић међу првима сасвим непосредно доказао „да су многи наши обичаји очувани из старина и да представљају драгоцен извор за проучавање оног периода наше културе о коме нема других докумената“ (Јовановић 2008: 43).]

Са становишта нашег приступа, од посебног значаја су *комплексност* и *семантичка вишедимензионалност* древних српских сакралних система и образаца, са којима се Чајкановић суочио током својих истраживања и на које је вишеструко упућивао. Међутим, с обзиром на време у које је стварао – али и због тога што је његов научни рад на свом врхунцу прекинут стицајем несрећних околности – најважније су, ипак, изузетно бројне *конотације* и *могућности* које директно проистичу из резултата и општих поставки његових проучавања старе религије Срба и сродне проблематике.⁵

Између осталог, Чајкановић је непосредно указао и на *суштинску оригиналност* старе српске вере (у оквиру изворне индоевропске матрице), наглашавајући да се покушаји довођења у директну везу главних српских претхришћанских образаца са иностраним, у смислу преузимања од других, античких народа, не могу одржати (в. рецимо Чајкановић 1994а: 479). Све у свему, наглашава се – као једно од кључних запажања – да је много шта у српској народној традицији, почев од епике, „сасвим особено и самостално“ (Чајкановић 1994а: 366). Ово становиште подупире и закључак о *могућности одгонетања* неких од најважнијих питања из домена старе српске духовности, најпре у смислу *реконструкције јединственог система* који поседује своје сопствене законитости унутрашњег развоја и усложњавања (уп. Лома 2004: 56). Путем упоредног приступа, усмеравајући се на различите аналогije, пре свега из индоевропског културног круга, Чајкановић је осветлио чињеницу да многи српски обичаји и религијске представе *потичу из дубоке старине*. Они су, дакле, *непосредни израз индоевропског континуитета*, при чему су истовремено и *самосвојни* (у склопу овог ширег културно-цивилизацијског оквира и с њим повезаног сакралног система).⁶

⁵ Рецимо, и закључак савремених истраживача да је претхришћанска религија Срба и Словена „била хено-теистичка и то најближа ведском моделу“ – јер се у њој „бог остварује кроз мноштво божанских ликова, а у зависности од обредног контекста, неки од тих ликова се уздиже над осталима“ (Трубарац Матић 2019: 222, Лома 2005: 24–25) – такође се може посматрати у вези са одговарајућим Чајкановићевим увидима и подстицајима (в. рецимо Чајкановић 1994б: 183; у ширем смислу в. Тодоровић 2020: 157–159). Већ је он, наиме, јасно наглашавао како би „словенски пантеон“, у општем смислу, „требало ревидирати и извршити потребне редукције, односно потребна сажимања, спајања, везивања разних имена и епikleза за само један нумен“ (Чајкановић 1994б: 183).

⁶ Наиме, „Чајкановић је указивао на велики конзервативизам српске народне традиције, који се огледа у њеном чувању прасловенске и праиндоевропске баштине, установиве као такве кроз поређење са традицијама других сродних словенских и индоевропских народа“ (Лома 2004: 57).

Као што је већ наговештено, Чајкановић на различитим примерима указује на *сложеност* и *развијеност* старе српске духовности. Рецимо, по њему „отпада свака сумња да је прастари епичар, гласник косовске славе, употребио стару легенду о смаку света и прилагодио је своме циљу не марећи за њено изворно значење“, а сличан принцип је примењиван и у разним другим случајевима (Чајкановић 1994а: 357). Исти аутор је, такође, уз читаво мноштво примера, упутио на надовезујућу чињеницу *великог богатства* претхришћанских представа сакралног карактера, које су очуване у српској народној традицији.

У светлу појединих недоумица око целовитог сагледавања Чајкановићевог дела, треба скренути пажњу и на његов општи однос према хришћанству. По њему, наиме, развој старе српске религије „заустављен је онда када су наши преци примили најбољу међу најбољим религијама“ (Чајкановић 1994а: 489).⁷ У ствари, приметно је да је Чајкановић био свестан *кључног значаја хришћанске матрице* за српску културу и идентитет, при чему се трудио да осветли и оно што је било пре тога, налазећи да су и претхришћански садржаји итекако утицали на формирање сакралних и егзистенцијалних модела српског народа. С друге стране, није спорно ни да је Чајкановић понекад претеривао у наглашавању свеprisутности образаца претхришћанског порекла, не увиђајући садржаје хришћанског, архетипског и па-рахришћанског карактера тамо где су заиста били присутни.

У наше време, идући Чајкановићевим трагом, Александар Лома је – мада у нешто другачијем смислу – такође вишеструко и врло јасно указивао на *сложеност*, *развијеност*, *оригиналност*, *древност*, *богатство* старе српске вере, духовне културе и сакралних представа (в. Лома 2005; Лома 2002). Те закључке су потврдила и друга, независно спроведена истраживања, а на неке од њих се укратко осврћемо и у овом раду.⁸ Другим речима, у више ситуација показало се да је оно што је, поводом проучавања старе вере Срба, Чајкановић закључивао, наслућивао или наговештавао доказано у новије и најновије време, преко студија различитих научника.

У наредном делу текста скренућемо пажњу на неке од посебно упућујућих показатеља који у најопштијем смислу осветљавају шири културно-цивилизацијски оквир постојања и развоја „старе“ вере Срба, као и на одређене њене релације са „новим“ садржајима. Пре свега, усмерићемо се на сложеност и древност српског етничког феномена, његове базичне етнорелигијске обрасце, кључне сакралне културне моделе и традицијске системе. И у том смислу, уочавамо да се Чајкановићеви увиди често могу повезати са сазнањима до којих долазе савремена проучавања.

⁷ Притом је она окарактерисана и као вера „која проповеда мир и добру вољу међу људима, и која свесно и снажно тежи ка остварењу царства Божијег и на небу и на земљи“; такође, следи и подсећање како српском хришћанству и српској народној цркви дугујемо посебну захвалност због тога што је она задужила свој народ још и тиме јер је „далеко од тога да води непотребну и нецелисходну борбу са обичајима из старе вере, благословила и чувала те драге и лепе обичаје“ (Чајкановић 1994а: 489).

⁸ В. рецимо Трубарац Матић 2019: 222–223.

Сложеност и древност српског етничког феномена – шири дигресиони контекст. Суштински сасвим саобразно претходно наглашеним закључцима, већ током XIX века, али и раније, водећи слависти и различити други аутори указали су на старост и општесловенску раширеност српског етнонима (који је најбоље очуван, вероватно не случајно, управо код „јужнословенских“ Срба), паралелно са упућивањем на древност, континуирани развој и сложеност некадашње пра/протословенске цивилизације. С тим у вези, треба нагласити како овде нипошто није реч о некаквој исконструисаној „теорији изузетности“, већ о реалним, вишеструко доказиваним чињеницама.⁹ Оне се, уосталом, логично наслањају и на претходно наведене констатације које проистичу из Чајкановићевих истраживања.

Поводом етнонима *Срби*, становиште поменутих, бројних аутора било је да је реч о старом, изворном домаћем и општем самоназиву Словена. Притом се дошло и до увида да је словенски макро-етноним млађег порекла и да постепено потискује старо самоодређење – Срби. Српско етничко име је, поред осталог, сасвим очигледно свеприсутно и код јужних и код западних и код источних Словена, што је један од директних доказа за претходно изнесену тврдњу. Исто тако, оно је заступљено и у многим старим изворима, при чему је забележено знатно раније него самоназив Словени. Поврх свега, у неким од тих извора се управо на српски етноним (више или мање директно) указује као на стари општесловенски домаћи самоназив. На наведене чињенице су и током XX века, као и у најновије време, указивали различити меродавни аутори.¹⁰

Према томе, ни у ком случају није спорно да су на старост, сложеност, развијеност и значај старе српскословенске цивилизације¹¹ упућивали бројни угледни научници.¹² Поводом тога, од посебног значаја је и општа домаћа словенска самопредстава, забележена у старим руским, пољским, чешким и другим изворима, о њиховом подунавском (односно подунавско-панонско-балканско-карпатском) прапореклу.¹³ Ово је и очекивано са становишта сагледавања словенских миграција и опште распрострањености, као и многих других доказа на које су указивали разни аутори, а међу њима и поједини водећи научници, на нивоу више различитих

⁹ О сродној проблематици в. опширније у Тодоровић 2020; Шафарик 1998. Исто тако, примера ради, в. и Будимир 1969: 26–28, 11–12, 67; Kostić 2009: 26–28, 16; Ribakov 2015: 548–551 итд; Недељковић 1990: IX.

¹⁰ В. рецимо Шафарик 1998: 128–134, 48 и даље; Кобычев 1973: 25–26; Рудељев 1992: 68–69; Карацић 1972: 36; Петровић 2005: 184–186; Будимир 1959а; Будимир 1959б: 33; Јанковић 2015; Костић 2000; Тодоровић 2020: 154–156.

¹¹ Одредницу српскословенска је најправилније користити услед већ помињане околности, коју подупиру бројне чињенице и аутори, да је самоназив / етноним Срби старији од касније насталог одређења Словени. Па чак и да пренебрегнемо претходно наведену констатацију, ни са становишта „хиперкритичког“ приступа није спорно да „име Срба представља заправо најстарије поуздано посведочено име једног словенског народа у историјским изворима“ (Алексић 2020: 19).

¹² В. разне примере изнесене у Тодоровић 2020.

¹³ В. примере који су предочени у Sedov 2012: 14–16; уп. Ленард 1927: 5, 11. Поводом истог такође в. и Пипер 2008: 128–135; Тодоровић 2021: 154.

дисциплина. У дотичном смислу су посебно упечатљиви докази које износе О. Н. Трубачов, П. Пипер, Ћ. Јанковић, В. П. Кобичев, С. П. Толстов и многи други.¹⁴ Тиме се српскословенско (пре свега идентитетско) средиште логично смешта на домак најпознатијих античких европских цивилизација, што је – сходно и другим показатељима – сасвим у складу са сложеностима њихове духовне културе, која се надовезује на чињенице њихове распрострањености и бројности, као и са одговарајућим домаћим предањима и самопредставама.¹⁵ Прецизније речено, пред нама се – тим јасније што више задиремо у прошлост – указује сложени цивилизацијски комплекс, чије ближе сагледавање свакако захтева и додатна, вишеслојна истраживања.

Ово је такође у релацији с очигледном околностима да простори словенских земаља, словенска генетика, култура, стара религија, језици – као што нам показују бројни примери – представљају управо подручја и изразе непосредног континуитета развоја „индоевропског феномена“. Услед тога, нимало није необично ни то што поједини аутори, малтене на нивоу синонимије, непосредно повезују језгрени „индоевропски“ и „прасловенски“ генетски, етнолингвокултурни и цивилизацијски контекст.¹⁶ На све претходно се директно наслањају и разна, у предоченим наговештајима и нашим претходним радовима већ вишеструко помињана, сведочанства о културној сложености и ширем значају словенске цивилизације.¹⁷ (Она је, као што је указано, по свему судећи раније била заснована на старијем српском етнониму, праћеним и венедским / вендским именом које су махом користили странци за одређење дотичног макро-етноса.¹⁸)

У сродном смислу, и поједина Чајкановићева запажања могу бити веома илустративна. Овде се пре свега мисли на српскословенско-старобалканске паралеле, као и на поједине примере који српске и словенске представе сагледавају управо као кључ разрешавања запитаности на знатно ширем индоевропском плану.

¹⁴ Трубачов 2005; Трубачов 2006; Пипер 2008: 128–136; Кобычев 1973: 68–73; Толстов 1948; Радић 2011: 44–47, 36; Авенариус 1993; Јанковић 2015; Јанковић 2016; Јанковић 2010: 213–215, 218–220; Петровић 2005: 183–186; Тодоровић 2020: 167–175; Тодоровић, Ђорђевић и др. 2015: 144–147, 60–61, 101, 163–164; Трифуновић 1996; Баришић 1952: 52–61; Баришић 1955: 1–5; уп. Будимир 1959а; Тодоровић 2021: 153–164; Sedov 2012: 78–82.

¹⁵ В. чињенице изнесене у Трубачов 2005; Трубачов 2006; Јанковић 2015; Будимир 1959а; Будимир 1969; Тодоровић 2020. У контексту овог нашег рада и раног српскословенског присуства у Подунављу и околним просторима, занимљиво је приметити и да Чајкановић на основу начина гатања у плећку, у вези с предвиђањем ратних сукоба, констатује / претпоставља словенско присуство у Атилиној војсци (Чајкановић 1994б: 143–144). Да је то тачно, неке од непосредних доказа в. рецимо у Баришић 1952: 52–61; Пипер 2008: 54.

¹⁶ В. бројне радове и студије А. Кљосова (в. рецимо Кљосов 2013; Кљосов 2010; Кљосов 2019). Такође в. и Тодоровић 2020: 172–175; Трубачов 2005: 52, 7 итд. Уп. Ribakov 2015: 163, 229; Горнунг 1963.

¹⁷ Тодоровић 2020; уп. Тодоровић 2021: 153–165.

¹⁸ Уп. бројне примере који су у различитим радовима навођени у сродном смислу. В. рецимо Vukčević 2007: 76–79, 58 итд; Новаковић 1993: 210–216, 186–188; Кобычев 1973: 15–23; Јанковић 2015: 14–15, 28, 35, 41, 105, 318; Nodilo 1981: 126.

Примера ради, посебно значајне и инспиративне могу бити уочене повезаности са старобалканским божанством познатим као „Трачки коњаник“.¹⁹ У нешто другоачијем смислу, који потенцијално такође открива древне паралеле, веома упућујућа су и Чајкановићева размишљања поводом врховног српскословенског божанског ентитета, у вези с називима Вид²⁰ и Дабог.²¹ Поврх свега, као што је већ наглашава-но, сагледавања општег семантичког оквира и суштине старе српске религије – до којих, инспирисани Чајкановићевим трагањима, долазе савремени истраживачи –

¹⁹ Када је реч о очигледно распрострањеним и старим сакралним представама везаним за старобалканско божанство познато под називом „Трачки коњаник“ (или „Трачки херој“) – при чему је споменика и свети-лишта овог ентитета нађено „врло много на подручју Тракије и Илирије“ – јасно је „да оно улази у исту божанску категорију у коју и старински наш бог о коме је у целој овој расправи реч“ (Чајкановић 1994б: 190). Другим речима, „да је доиста највећи трачки бог, може се утврдити и из његовог јако разгранатог култа“, а „као ‘коњаник’ има он да буде стављен у исту категорију у коју и германски Водан, словенски Световид, наш Тројан и други ноћни, хтонични коњаници“ (Чајкановић 1994б: 191). Исто тако, „трачки коњаник са три главе, какав се виђа на рељефима (...) – зар и то не доказује да је он сродан и идентичан са Световидом-Триглавом, са нашим Тројаном“ (Чајкановић 1994б: 191). Затим, „за сродност трачког хероја са овим божанствима говоре и друге ствари, поред осталог: заједнички атрибути какви су хламис, чаша и чињеница да се он јавља као заштитник стада“ (Чајкановић 1994б: 191). Ипак, „од највећег значаја, међутим, јесте мистерија спаса, која је везана за личност Трачког хероја“, тј. „као великом националном богу, мртви иду њему, и као што смо видели да се десило и у нашој религији живота и на оном свету, ако се сједине с њим, постану исто што и он“ (Чајкановић 1994б: 192). Притом је процедура „иста какву смо реконструисали и за нашу прошлост, и то је био прави разлог што је на многобројним рељефима (...) појојник представљен као Трачки херој“ (Чајкановић 1994б: 192). По Чајкановићу, и Дабог је исто тако „био национални бог, родоначелник целог народа и, као такав, његов највећи пријатељ и помагач“ (Чајкановић 1994б: 169). За наш приступ је од великог значаја и следеће: „Важно је, међутим, да је и код Руса Дабог сматран за родоначелника руских кнежева (...), онако исто као што су и трачки краљеви веровали да су потомци Хермеса (...), и то би био још један разлог да га сматрамо за истоветног са нашим Дабогом“ (Чајкановић 1994б: 186). Илустрације ради, уп. овде (поводом повезивања старобалканске Семеле са српском речју земља) и Чајкановић 1994г: 225. А када говоримо о старини и изворности, у односу на блиске германске представе „изгледа да је вучји облик нашег старинског бога мртвих и старији и оригиналнији“ (Чајкановић 1994б: 171).

²⁰ На овом месту не можемо дубље залазити у разматрање различитих тумачења овог имена и одговарајућег сакралног ентитета / контекста у српским и словенским оквирима.

²¹ У ствари, Чајкановић указује на синонимност сакралних ентитета који се крију иза (различитих) имена Вида и Дабога (в. Чајкановић 1994б: 126). По њему, управо ово су два назива преко којих се најнепосредније може доћи до претхришћанског српског врховног божанског бића. [Приликом трагања за именом главног претхришћанског божанства, он посебно наглашава назив Дабог, али је притом свестан могућности да Дабог у ствари и „није право име, него култна епikleза, аутономан епитет бога даваоца“ (Чајкановић 1994б: 183).] Између осталог, Чајкановић примећује и следеће: „На првом месту, занимљиво је да се у песмама које се обавезно певају о Божићу – дакле, баш у оно време када је прослављен празник нашег врховног бога (...) – спомиње Вид како се враћа из рата“ (Чајкановић 1994б: 143), односно – „није немогуће да је једно име, или једна хипостаза, великог хтоничног бога било и Вид“ (Чајкановић 1994б: 176, в. и стр. 181–182; такође в. и Чајкановић 1994в: 43; Nodilo 1981: 70–126). Уосталом, „тим именом зове се и познати бог Западних Словена, Световид, који је иначе у основи идентичан са нашим Дабогом“ (Чајкановић 1994б: 176). Штавише, да је и само име Световид, тј. силни, моћни Вид, „свакако прасловенско, може послужити као доказ и то што је Вид име које је имао и наш врховни бог (...), а можда и најстарији грчки хтонични бог“ (Чајкановић 1994б: 182; 176). Све у свему, што се тиче Дабога / Вида, тј. одговарајућег божанског ентитета, по Чајкановићу „не може бити ни сумње да је он био општесловенско божанство, онако исто као што је и општеиндоевропско“ (Чајкановић 1994б: 70). Уз то, он у свом научном делу вишеструко показује да су управо српске представе очувале посебно старе обрасце, тј. континуитет древних веровања и религијских идеја. О сродности Вида, као старијег ентитета, и Водана в. Nodilo 1981: 124–126.

сасвим директно потврђују управо изузетну сложеност, древност и развијеност.²² Без узимања у обзир претходно назначених показатеља, уосталом, веома отежано је разумевање позиције српског и словенског етноса у општем историјском и културно-цивилизацијском контексту.

Главни (особени) етнорелигијски обрасци на нивоу српске колективне свести. Поменуто је да, када је реч о сазнавању кључних чињеница везаних за основну тему нашег рада, посебно илустративни могу бити управо увиди и истраживања Веселина Чајкановића. Ово се пре свега односи на смернице које из њих проистичу и на основу којих је дошло до нових истраживачких иницијатива и значајних помака у разумевању старе српске и словенске религије, као и с њом повезане духовне културе и цивилизације у целини. Поред осталог, резултати његових проучавања изазвали су различите недоумице – осим због упућивања на знатну старост и оригиналност – и зато јер су недвосмислено указали на изузетну комплексност, што је често у супротности са постојећим (геополитички и идеолошки инспирисаним) очекивањима, вештачки уметнутим у научни дискурс.²³ Наиме, тамо где је (неосновано и погрешно) очекивано нешто што је примитивно, семантички неразговорно и плитко, уочени су, сасвим супротно овим предвиђањима, садржаји који су очевидно сложени и развијени, сведочећи о присуству слојевитих и разгранатих културних и духовних светова старих Срба и Словена.²⁴

С друге стране, примањем хришћанства долази до судбоносног квалитивног преображаја на нивоу српске колективне свести, као и до суштинског усложњавања језгра етничког бића. Међутим, то не значи да су Срби овим постали сасвим нов народ, нити да су одбацили целокупно своје наслеђе. У реалности, поменути преображај је подразумевао и преузимање различитих старих, дубоко уврежених форми, којима су додељивана нова, хришћанска значења.²⁵ Исто тако, де-

²² В. још једном Лома 2005: в. рецимо стр. 24–25; Трубарац Матић 2019: 222. У наведеном смислу је посебно упечатљива и студија Лома 2002. По Ломи, „претхришћанска духовност старих Словена тешко да је била сиромашнија од оне њихових индоевропских предака“, већ – „напротив, она је морала бити сложенија и богатија него што се то данас може претпоставити на основу површних и нехотично или намерно искривљених извештаја којима о њој располажемо, и њених прежитака у простонародним обичајима и веровањима“ (Лома 2005: 25).

²³ О овом проблему, посматраном у ширем смислу (када је реч о геополитичко-идеолошким основама креирања „научних“ представа / политика о пореклу Срба), в. рецимо Степић 2004: 258–259. Опет в. и други део рада Тодоровић 2021.

²⁴ Било како било, спуштање српске и словенске религије „на релативно низак ступањ“ нипошто није „у складу са компаративним и друштвеноисторијским фактима“ (Лома 2004: 55). Када је реч о Србима, „друштвене и државне установе са таквим континуитетом морале су од почетка имати своју идеолошку артикулацију која није могла остати на нивоу примитивних анимистичко-магијских представа“ (Лома 2004: 56). У вези с претходним, на овом месту можемо подсетити и на феномен презентистичког расизма, који подразумева погрешно уверење „да су наши преци били не само мање интелигентни, већ и мање морални од нас (‘дивљаци’)“ (Антонић 2016: 36).

²⁵ Уп. Тодоровић 2008: 62–68; Јовановић 2018:150–151. О концепту и примерима испољавања тзв. *народне религије Срба и народног православља* в. Bandić 1997: 55–63, 227–228; Бандић 2004: 12. О тзв. *космичком хришћанству* сеоског становништва још једном в. у Тодоровић 2006: 283–284; Eljajade 1970: 155–156.

финитивна христијанизација Срба нипошто није подразумевала изостанак даљег, унутрашњег културног узрастања, уз трансформације и додатна усложњавања на нивоу основних представа о српској историјској мисији и националној идеји.

Поводом тога, могло би се рећи да је врхунац развоја хришћанске српске цивилизације повезан и са формулисањем *специфичних облика* представе о *Новом Израиљу*, другом и последњем изабраном народу Божјем, што је несумњиво била примарна идеолошка матрица средњовековне немањихке српске државе.²⁶ (Ово су прецизно показали најкомпетентнији научници, почев од истакнутог историчара, академика Милоша Благојевића. Његове закључке, као недвосмислене – уз чињеницу *доказане особености српске варијанте* наведене хришћанске представе – прихватили су и бројни други аутори.²⁷) Дотична етнокултурна матрица је такође постала и – понекад недовољно видљива, али неизоставно присутна – основа српске народне свести и опште „српске идеје“, додатно се развијајући током наредних векова.²⁸ У повезаном смислу треба посматрати и конституисање *светосавског завета*, у директној релацији са *косовским заветом*,²⁹ али и ону још сложенију културно-идентитетску матрицу коју препознајемо као *српски заветни систем*. Овде треба поменути и појаву *јасеновачког завета*, такође у директној релацији са средњишњим обрасцима српске колективне психе, примарно заснованим на наведеним светосавским представама и на идеји о Новом Израиљу, као православном изабраном народу, са специфичном историјско-есхатолошком мисијом.³⁰

Поједностављено казано, многобројност, ранија етнонимско-идентитетска монолитност и просторна раширеност древног српског народа и сложене претхришћанске српскословенске цивилизације³¹ (при чему, као што је наведено, одредница *Словени* представља знатно млађи етнички назив од прастарог етнонима *Срби* који је, као изворно домаће име, био распрострањен широм каснијег словенског света)³² „настављени“ су, тј. посредно „замењени“ или у неким елементима усложњени, путем додатног и суштинског квалитативног помака који је оличавао *сплет идеја о Новом Израиљу*.³³ Другим речима, није без основа теза да су реално

²⁶ Благојевић 1994; Благојевић 2011: 186–187; Bogdanović 1984: 28; Тодоровић 2010: 366–374; Грчић 2011: 191. Уп. Доментијан 2001; Велимировић 2001; Цамблак 1968: 224, 205; Марковић 1998: 27–30.

²⁷ Поповић 2006: 19, 21, 71–73; Николић 2012: 403, 409–412; Ковић 2019.

²⁸ Тодоровић 2015а: поглавље III; Тодоровић 2015б.

²⁹ В. Марковић 1998; Тодоровић 2010; Ковић 2019. Уп. Николић 2012: 418.

³⁰ Тодоровић 2015а: поглавље III; Ковић 2019: 117–120.

³¹ В. најпре монографију Јанковић 2015, као и карту 12 у књизи; уп. Тодоровић 2020: 155–156.

³² Поред осталог, примера ради, академик Предраг Пипер наглашава и познату чињеницу да је почетком IX века утврђена „граница између Германа и Словена у чијем је називу – *limes sorabicus* – одражен српски етноним“ (Пипер 2008: 144). В. знатно шире у раду Тодоровић 2020: 154–156. Уп. Грковић 1987: 23.

³³ Тодоровић 2015б: 71–74; Благојевић 1994: в. пре свега стр. 20–21. По Благојевићу, базична стабилност на нивоу етничке свести српског народа остварена је још пре осам векова, када је српски народ стекао право „да се назове изабраним народом или другим Израиљем, а тиме је национално самопоштовање уздигнуто до највиших висина“ (Благојевић 1994: 20).

постојећа идеја и чињенична пракса величине и древности старе српске цивилизације – и у најновије време, могло би се рећи, сачуваних и оличених преко континуирано присутних *представа о пранароду*, као и из њих произилазећих мотива³⁴ – делимично настављене, преформулисане и усложњене *заветно-есхатолошким кодом новије српске цивилизације*. Пре свега, он је оваплоћен кроз феномене као што су Нови Израил, косовски завет, представе о српском народу као Теодулу итд, све до јасеновачког завета и бројних других новијих садржаја што проистичу из истих или сличних духовних, психолошких и идентитетских корена.³⁵

Наравно, целокупни комплекс релација које се налазе у склопу овде наговештеног етнорелигијског система није једноставан и захтева подробније анализе. У вези с тим, и однос претхришћанских, хришћанских и паралелно-хришћанских слојева (заједно са најновијим, „алтернативним“ религијским садржајима) од суштинског је значаја са становишта истраживања овог *система*, као и традиције Срба у целини.³⁶

Саобразно претходном, треба подсетити и на околност да су поједини аутори указали на могућност постојања извесне врсте „старог српског завета“. То се пре свега односи на идеју о егзистенцији „заветне пра-матрице“, која се – као од раније свеprisутна културна основа – надовезала на српско хришћанство, у одређеним аспектима му и помажући да се развије (на начин својствен управо Србима, сходно њиховој етнокултурној особености).³⁷ Та примарна матрица је, дакле, истовремено представљала и јединствену форму за очување њихове специфичности и засебног идентитета, у оквиру шире хришћанске надцивилизације. Постојање наведене врсте прожимања културних модела могло је утицати и на учвршћивање нових српских заветних образаца, колико год се „стара“ и „нова“ вера Срба чиниле суштински различитим.³⁸

³⁴ Тодоровић 2005а; Тодоровић 2019: 100.

³⁵ Тодоровић 2015а: поглавље III и II; Тодоровић 2015б: 71–77; Велимировић 2001: 215–261.

³⁶ Из угла Б. Јовановића, „с обзиром на чињеницу да пагански елементи у појединим народним обичајима и веровањима могу потицати из различитих извора, њихово претхришћанско порекло или могући духовни и религијски утицај друге културе не би требало поистовећивати са постхришћанским паганским творевинама насталим у доба велике природне, социјалне и духовне регресије“ (Јовановић 2018: 48–49). Јовановић скреће пажњу да је понекад реч не о културно-историјском, већ о „психолошком континуитету“, који је одговоран за појављивање одређених представа у српској традицији са архаичним изгледом (Јовановић 2018: 49). Међутим, научно најуметеленије решење – када је реч о истраживању порекла и главних значења одређених мотива и елемената – представља индивидуални приступ сваком проблему, јер је, с друге стране, у многим случајевима заиста непосредно потврђен културни континуитет који потиче из давне прошлости. Донекле сличну слику уобличавају и генетичка истраживања Срба и Словена (в. Тодоровић, Ђорђевић и др. 2015; Кљосов 2013; Кљосов 2010), слично као и археолошка, лингвистичка, антрополошка и друга истраживања.

³⁷ Јанковић 2015: 319–320. В. и Тодоровић 2020: 163–166.

³⁸ Уп. још једном Чајкановић 1994а: 489.

Вишедимензионалност српског сакралног културног обрасца и одговарајућих система српске традиције. Истрајавање и ново преобликовање претходно наведених претхришћанских садржаја не искључује ни могућност разноликог и напоредног присуства елемената који су превасходно *пара(лелно)-хришћанског* (по мање прецизној терминологији „постхришћанског“) *карактера*. Наиме, и елементи ове врсте су такође итекако учествовали у уобличавању нових модела духовне културе (и егзистенцијалне праксе) српског народа. Услед тога, и на њихово присуство неопходно је указати приликом сваке сложеније анализе на плану сагледавања појавних облика народне религиозности Срба.³⁹

Да је базични српски колективни културни образац веома комплексан, специфичног и суштински самосвојног карактера,⁴⁰ поред осталог сведочи и савремени, како геополитички тако и културолошки, положај српског народа и његовог етничко-етногенетског простора у новије и најновије време, почев од дешавања током читавог двадесетог века. Уосталом, и општа раширеност *феномена антисрбизма* (пре свега у оквиру западне, али и исламске, цивилизације) – која је континуирана и присутна током дужег временског периода, уз бројне, документоване геноциде, масовна страдања, етничка чишћења,⁴¹ културне и друге ратове и постојани етнички инежењеринг (са осмишљеним и усмеравањем масовним расрбљавањем широм изворног српског простора) – такође сведочи о *особености* одговарајућег етнокултурног обрасца у глобалним оквирима.⁴²

Било како било, у вези с претходним, долазимо до констатације да су и *стари архетипови*, односно аутентични етнокултурни и духовни обрасци, били неопходни за идентитетско и генетско очување Срба. Ту се пре свега мисли на закључак да колективна свест овог народа не би могла да постоји без јединствених обичаја, симбола, традицијских образаца и заветних матрица, почев од митова и ритуала што одређују његову сакралну и егзистенцијалну стварност (Тодоровић 2015б; Тодоровић 2019). Њиховим постојањем и дугим трајањем, међутим, нису умањени ни значај ни снага основне поруке базичног *српског хришћанског културног обрасца* и одговарајућих духовних стремљења. Заправо, долазило је до међусобног повезивања тамо где је постојала блиска универзална подлога, сакрална праслика и спона архетипског карактера.⁴³ На први поглед парадоксално може деловати закључак да тиме хришћанство није чинило суштинске идејне уступке, нити је „стари завет“

³⁹ Уп. рецимо Јовановић 2018: 149–150.

⁴⁰ Уп. на пример Тимотијевић 2017.

⁴¹ В. рецимо Гађиновић 2017а; Гађиновић 2017б; Крестић 2009; Живановић 2008.

⁴² Пипер 2004: 58–59; Екмечић 2002: 343–365; Вуковић 2009; Митровић 1991; Димитријевић 2010; Ломпар 2019; Антонић 2008; Тодоровић 2021; Тодоровић 2018.

⁴³ Са јунговског становишта, „настали филогенетским таложењем ранијих културних искустава“ архетипови су „несвесне колективне форме које у функцији наследних духовних матрица омогућују и спонтану репродукцију склопова и садржаја“ и то, наизглед, без непосредног континуитета и традиције (Јовановић 2018: 52).

традицијске духовности хришћанством био лишен својих различитих могућности самореализације. Форма је пратила садржај свуда где је то било могуће, тако да је, у идеалтипским случајевима, долазило до функционалних повезивања која су једновремено омогућавала очување и идејно обогаћивање идентитетског комплекса, као и хришћанску правоверност и неокрњеност основних духовних постулата.⁴⁴ (Ово је, подразумева се, нешто сасвим различито у односу на – по српски идентитет и православно хришћанство – опасне и деструктивне покушаје најновијих уплива разних „неопаганских“ идеја код Срба и других словенских народа. Овакви садржаји, поврх свега, ни у ком случају нису суштински утемељени у традицији и свеукупном народном животу.)

Резултати наших теренских истраживања, спровођених широм српског етничког простора, потврђују закључак да је – са становишта манифестовања вере овог народа – посебно важна *сакрално мотивисана акција*, односно да је уочљива тежња ка што динамичнијем колективном деловању. Корени овог модела понашања такође се могу пронаћи и у сачуваним, древним темељним обрасцима српске самосвести (уп. Лома 2002: 251, 192). Управо у најзначајнијим српским ритуалима, који поседују изузетну снагу – као што су свом силином показала и најновија дешавања у Црној Гори, везана за „литујску одбрану“ Српске православне цркве, тј. српске вере и народа у целини (в. Јововић 2020) – посебно је уочљива повезаност хришћанских, у најужем смислу речи, и својеврсних „идентитетских“ елемената са особеним динамичним предзнаком. Притом, ови други елементи могу поседовати и слојеве који су парахришћанског и претхришћанског порекла.⁴⁵ Штавише, и елементи за које се може претпоставити да су парахришћанског карактера често поседују управо различите облике структурно-психолошког континуитета у односу на најстарије слојеве народне традиције.

Базични комплекс српских народних веровања, који је истовремено и језгро основног *колективног српског мита*, представља сложен феномен, традицијски уобличени оквир са садржајима различитог порекла. Он је, сасвим очигледно, семантички дефинисан хришћанским порукама и значењима.⁴⁶ Међутим, и многи елементи претхришћанског порекла саставни су део српске народне традиције и целокупног наслеђа, а њихова заслуга за уобличавање српског идентитета такође

⁴⁴ Овде додатно подсећамо и да знаменити историчар религија, Мирча Елијаде, упозорава како се треба чувати закључка да је за сеоско становништво Христ „само ‘бог’ наслијеђен из некадашњих политеизама“ (Елијаде 1970: 155). По њему, не постоји контрадикција лика Исуса Христа, као и Јеванђеља и учења Цркве, са разматраним „религиозним фолклором“. У ствари, „рођење, Исусово поучавање и његова чуда, распеће и ускрснуће, сачињавају основне теме тог популарног кришћанства“, при чему хришћански а не „пагански“ дух прожима сва фолклорна дела, односно – у центру дешавања је управо Христово спасавање човека (Елијаде 1970: 155). Осим тога, Елијаде долази и до закључка како треба утврдити да космичким хришћанством сеоског становништва „влада носталгија за Природом посвећеном Христовом присутношћу“, тј. „носталгија за Рајем, жеља да се пронађе преобразена и нерањива Природа“ (Елијаде 1970: 156).

⁴⁵ Различите аспекте в. у студијама Тодоровић 2006; Тодоровић 2005б: поглавље VII.

⁴⁶ Тодоровић 2015б: 74; Тодоровић 2008: 66–67. Уп. рецимо Грујић 1985; Драгојловић 2008; Јанковић 2015: 255.

је од немалог значаја. Старе форме и мотиви, попримајући хришћанске садржаје и значења, дали су српском народу посебност и јединственост, „етничку личност“ којом се издваја у односу на друге заједнице, што би могао да буде и један од основних закључака који проистичу из истраживања Веселина Чајкановића. Уз учешће оваквих садржаја управо је и омогућена егзистенција српског етноса као јединственог и самосталног, те успостављање трајног темеља, неопходног за даљи развој одговарајуће сакралне културне матрице (с посебним нагласком на специфичним идејама о историјској мисији и континуитету древне традиције, по којима је наведени етнокултурни модел препознатљив и у општим оквирима).

Завршне назнаке или – уместо закључка. Поново подсећамо да су продубљени научно-истраживачки приступи, уобличавани и спровођени током читавог XX века, довели до низа нових сазнања, као и до усложњавања ранијих представа. Међу њима су, када је реч о теми којом се бавимо, посебно значајна била истраживања Веселина Чајкановића која су, услед изузетних научних квалитета, остварила осетан утицај и на савремену науку. Захваљујући његовим увидима, путоказима и општем, свестраном компаративном приступу дошло је до различитих открића и закључака. Они су, заједно са доприносима његових репрезентативних настављача, омогућили неопходан напредак у нашем знању, уз знатно јаснија сагледавања древне српске духовности и прошлости у целини. Притом, дошло је до значајних промена у доживљавању могућности реконструкције, сложености и развијености старе српске (и словенске) религије и културе.

Паралелно с променом друштвених околности и порастом интересовања, појављивали су се и бројни докази о сложености, древности и значају некадашње (српско)словенске цивилизације.⁴⁷ Сходно различитим новим ишчитавањима извора, као и ранијих истраживања и синтеза – односно када се узму у обзир данас доступне чињенице – долази се до логичне констатације да је реч о цивилизацијском комплексу за који је био карактеристичан прилично висок ниво духовне културе. Свакако, он је био знатно виши него што се раније обично сматрало. Поменуто околност је била праћена и чињеницом изузетно велике бројности, као и огромног простора који је заузимао народ-носилац ове културе.

Поред још неких старијих аутора, којима се на овом месту нисмо могли посетити у већој мери (в. пре свега Nodilo 1981), управо је Веселин Чајкановић на суштински начин препознао сложеност и развијеност старе српске (и словенске) вере. Други су, користећи неке од његових смерница, у новије време то и додатно потврдили и доказали. Без сумње, евидентно је да ће његово дело остати трајна инспирација и у будућности.

Током двадесетог, а посебно почетком двадесет првог, века изрониле су информације које су, на нивоу елитне науке, разјасниле многе недоумице када је реч

⁴⁷ И најновија проучавања (на нивоу лингвистике, археологије, генетике, етнологије, историје, културологије) довела су до компатибилних увида и закључака (в. Пипер 2008: 128–136; Тодоровић 2020; Јанковић 2016).

о сагледавању основних образаца колективне психе српског народа, као и његовог историјског понашања. Поред осталог, може се рећи и да су до данас објашњене неке од кључних чињеница које се тичу разумевања представа о коренима *основне српске сакралне идеје* и с њом повезаног *концепта историјске мисије*, укључујући ту и представе о *изабраном народу* и *пранароду*. Другим речима, свака манифестација, па и свака етничка и културна појава, има свој узрок и објашњење.

У циљу разумевања претходно назначених појава, као и других феномена од кључног значаја са становишта поимања српских религијских и културних образаца, али и колективне психе у целини, од посебног значаја били су радови и монографије који су на плану прецизне науке указали на читаве, до тада прећутане, запостављене, нејасне или недовољно видљиве идејне светове. Ови комплекси су, заправо, претходно постојали и функционисали више на нивоу колективно несвесног него у реалној свести српског народа (тако да је без њиховог уочавања, описивања и анализе било немогуће објаснити многе појаве, које су се чиниле изванредно тајанственим и чудним).

„Ново“ и „старо“ често се преплићу, понекад и на сасвим неочекиване начине. Захваљујући науци, али и промени опште друштвене климе, бројне од ових старијих (скрајнутих и, чак, заборављених или непознатих) идеја и структура избиле су на површину, изненада (а немали број њих и *изнова*, али сада на квалитативно другачији начин) постајући саставни део народне самосвести. Наведена околност ће, по свему судећи, значајно утицати и на идентитет и колективно понашање српског етноса у будућности.

Благодарећи чињеницама на које је у новије време скренута пажња, обрасци од суштинског значаја – за које се чинило да су заборављени или да чак нису ни постојали – прелили су се из несвесног и постали саставни део народног памћења, у смислу, наизглед, *нове традиције* (али, у српском случају, свакако не измишљене, већ реалне и истините, као логичног израза одговарајућег културно-историјског континуитета). Она је постала могућа управо захваљујући томе што су у њу укључени елементи народне религиозности, идентитета, културе и историјског сећања који су имали статус *заборављене* и *непознате*, али не тако ретко и (намерно) *запостављене* / *прећутане*, па и *забрањене традиције*. У сваком случају, у оквиру система српске традиције, религија (најпре „нова“ хришћанска вера, у свом стандардном виду, али и у њене народне форме религиозности уткани фрагменти „старе“ вере Срба) поседује кључну улогу и значај, на суштински начин учествујући у стварању српског идентитета и духовне реалности.⁴⁸

⁴⁸ Поред осталог, познато је и да се у народним говорима врло често користио израз српска вера / вјера у значењу „српска народност“ (Павловић 1956: 283). У ствари, „чувајући своју традицију као свето наслеђе предака, Срби су веру сматрали не само својим националним обележјем већ и битним упориштем свог историјског постојања и самопотврђивања“ (Јовановић 2018: 151). С тим у вези, сасвим неоспорно, „осим антрополошких и етничких одлика, материјалне, социјалне и духовне културе, као и свести о заједничкој припадности, битан чинилац српског националног идентитета представља и религија изражена у народним веровањима, обичајној пракси и фолклорним творевинама“ (Јовановић 2018: 150).

ЛИТЕРАТУРА

- Авенариус, А. „Ранние славяне в Среднем Подунавье: автохтонная теория в свете современных исследований“. *Славяноведение* 2 (1993): 27–41.
- Алексић, Марко. *Српске земље пре Немањиха од 7. до 10. века*. Београд: Лагуна, 2020.
- Антонић, Слободан. *Културни рат у Србији*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Антонић, Слободан. *Демонтажа културе*. Београд: Catena mundi, 2016.
- Bandić, Dušan. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Београд: XX vek, 1997.
- Бандић, Душан. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит, 2004.
- Баришић, Фрањо. „Приск као извор за најстарију историју Јужних Словена“. *Зборник радова Византолошког института САН 1* (1952): 52–63.
- Баришић, Фрањо. „Псеудо-Цезарије“. Византијски извори за историју народа Југославије 1. Увод, превод и коментар Ф. Баришића. Београд: Византолошки институт САН – Посебна издања 3, 1955. 1–6.
- Благојевић, Милош. „О националним и државним интересима у делима Доментијана – Срби изабрани народ“. *Историјски гласник* 1-2 (1994): 15–28.
- Благојевић, Милош. *Српска државност у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 2011.
- Bogdanović, Dimitrije. „Politička filozofija srednjovekovne Srbije. Mogućnost jednog istraživanja“. *Filozofske studije* 16 (1984): 6–29.
- Будимир а, Милан. „О старијим поменима српског имена“. Глас САН 236, Одељење литературе и језика, Нова серија 4 (1959): 35–55.
- Будимир б, Милан. „О подунавским Сигунима“. *Историјски часопис САН* 9-10 (1959): 21–34.
- Будимир, Милан. *Са балканских источника*. Београд: Српска књижевна задруга, 1969.
- Велимировић, Николај. *Српски завет на размеђи векова*. Цетиње: Светигора, 2001.
- Вуковић, Слободан. *Етика западних медија – антисрпска пропаганда деведесетих година XX века*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Vukčević, Ivo. *Slovenska Germanija*. Београд: Pešić i sinovi, 2007.
- Гађиновић а, Радослав Ђ. *Насиље над Србима у XX веку*, књ. 1. Београд: Euro Book, 2017.
- Гађиновић б, Радослав Ђ. *Насиље над Србима у XX веку*, књ. 2. Београд: Euro Book, 2017.
- Горнунг, Б. В. *Из предисторије образовања общеславјанског језиковог единства*. Москва: Академија наук СССР, 1963.
- Grković, Jasmina. „Martine i indoeuropeistika danas“ (*предговор*). *Indoevropski jezik i „Indoevropljani“*. Andre Martine. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987. 7–24.
- Грујић, Радослав. „Црквени елементи крске славе“. *О крсном имену*. Ур. Иван Ковачевић. Београд: Просвета, 1985. 407–485.
- Грчић, Мирко. *Географија религија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду, 2011.
- Димитријевић, Владимир. *Мала књига велике мржње / Речник србофобије*. Горњи Милановац: ИК Лио, 2010.
- Доментијан. *Житије Светог Саве*. Београд: Српска књижевна задруга, 2001.
- Драгојловић, Драгољуб. *Паганизам и хришћанство у Срба*. Београд: Службени гласник, 2008.
- Екмечић, Милорад. *Србофобија и антисемитизам (у: Дијалог прошлости и садашњости)*. Београд: Службени лист СРЈ, 2002.
- Elijade, Mirča. *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

- Живановић, Србољуб. *Јасеновац*. Београд: Српска књига; Лондон: Међународна словенска академија наука, образовања и уметности – Одељење за Велику Британију и Ирску, 2008.
- Јанковић, Ђорђе. „*Нова археолошка сведочанства о Илирима у доба далматско-панонског устанка*“. Митолошки зборник 23 (2010): 213–227.
- Јанковић, Ђорђе. *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*. Београд: Хришћанска мисао, 2015.
- Јанковић, Ђорђе (ур.). *Словени у Српском Подунављу Римског доба*. Зборник изабраних објављених текстова о Словенима 1998-2015. Београд: Ђорђе Јанковић (електронско издање: Пројекат Растко). <<http://www.rastko.rs/arheologija/delo/15381>>16. новембар 2016.
- Јовановић, Бојан. *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*. Нови Сад: Светови, 2000.
- Јовановић, Бојан. „Чајкановићев пут од античке и народне књижевности до српске религије и митологије“. *Гласник Етнографског института САНУ* 56.1 (2008): 37–51.
- Јовановић, Бојан. *Памћење и самозаборав*. Београд: Дерета, 2018.
- Јововић, Јелена (ур.). *Не дамо светиње: литије – Црна Гора 2020*. Београд: Новости, 2020.
- Караџић, Вук Стефановић. *Етнографски списи*. Београд: Просвета, 1972.
- Кљосов, Анатолиј. „*Откуд су се појавили Словени и „Индоевропљани“?* Одговор даје ДНК-генеалогја“. Узданица 7.2 (2010): 59–86.
- Кљосов, Анатолиј. *Порекло Словена. Осврти на ДНК-генеалогју*. Београд: Мирослав, 2013. (Клесов, Анатолиј. *Происхождение славян*. Москва: Алгоритм, 2013.)
- Кљосов, Анатолиј. „*Карта и марируте древних миграций гаплогруппы R1a*“. <<http://reformat.ru/2019/10/r1a-map/>> Без пагинације, Web. Приступ 15. 2. 2020.
- Кобычев, В. П. *В поисках прародины славян*. Москва: Издательство „Наука“, 1973.
- Ковић, Милош. „Косовски завет и национални идентитет Срба“. *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији: историја, идентитет, угроженост, заштита*. Ур. Драган Војводић, Миодраг Марковић. Београд: САНУ, 2019. 113–141.
- Костић, Лазо М. *О српском имену – мишљења странаца*. Србиње – Нови Сад: Добрица књига, 2000.
- Kostić, Rastko. *Pad Arkone ili sumrak slovenskog paganizma*. Beograd: Atos, 2009.
- Крестић, Василије. *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*. Нови Сад: Прометеј, 2009.
- Ленард, Леополд. *Стари Срби и српска праотаџбина*. Београд: Штампарија „Јединство“, 1927.
- Лома, Александар. *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошки институт САНУ и други издавачи, 2002.
- Лома, Александар. „Веселин Чајкановић – компаративни историчар религије“. *Saecula confluentia*. Приредио Александар Лома. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2004. 51–66.
- Лома, Александар. „Стара словенска религија: један лични поглед из компаративног угла“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 53.1-3 (2005): 9–27.
- Лома, Александар. „Веселин Чајкановић – упоредни историчар религија“. *Легенде Београдског универзитета*. Приредиле Марија Вранић Игњачевић, Драгана Столић. Београд: Универзитет у Београду, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, 2014. 152–156.
- Лома, Александар. „Веселин Чајкановић“. *Срби 1903–1914, Историја идеја*. Приредио Милош Ковић. Београд: Clío, 2015. 749–761.
- Ломпар, Мило. *Дух самопорицања: прилог критици српске културне политике: у сенци туђинске власти*, Београд: Catena mundi, 2019.

- Марковић, Марко С. Тајна Косова. Београд: Хришћанска мисао, 1998.
- Митровић, Јеремија. *Србофобија и њени извори*. Београд: Научна књига, 1991.
- Недељковић, Миле. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: Вук Караџић, 1990.
- Николић, Коста. *Српска књижевност и политика (1945-1991) – главни токови*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.
- Новаковић, Реља. *Срби – име Срби кроз време и простор*. Београд: Мирослав, 1993.
- Nodilo, Natko. *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos, 1981.
- Павићевић, Александра. *Народни и црквени брак у српском сеоском друштву*. Београд: Етнографски институт САНУ – Посебна издања 46, 2000.
- Павловић, Миливој. „Српска вјера – српски закон“. *Зборник Матице српске – серија друштвених наука* 13-14 (1956): 283–288.
- Петровић, Сретен. *Културологија*. Београд: Чигоја штампа, Лела, 2016.
- Пипер, Предраг. *Српски између малих и великих језика*. Београд: Београдска књига, 2004.
- Пипер, Предраг. *Увод у славистику 1*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Поповић, Даница. *Под окриљем светости – култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*. Београд: Балканолошки институт САНУ – Посебна издања 92, 2006.
- Радић, Првослав. *Увод у србистику*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2011.
- Ribakov, Boris A. *Paganstvo Starih Slovena*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2015.
- Рудељев, В. Г. „О историји етничког имена Словена“. *Catena mundi – српска хроника на светским веригама I*. Приредио Предраг Р. Драгић Кијук. Краљево: Ибарске новости; Београд: Матица Срба и исељеника Србије, 1992. 46–52.
- Sedov, Valentin Vasiljevič. *Sloveni u dalekoj prošlosti*. Beograd: Akademska knjiga, 2012.
- Степић, Миломир. *Српско питање – геополитичко питање*. Београд: Јантар група, 2004.
- Тимотијевић, Милош. „Српска национална идеја – кратак преглед обликовања једног културног обрасца“. *Етно-културолошки зборник* 21 (2017): 151–176.
- Тодоровић а, Ивица. *Митска истина Срба*. Београд: Звоник, 2005.
- Тодоровић б, Ивица. *Ритуал ума – значење и структура литијског опхода*. Београд: Етнографски институт САНУ – Посебна издања 53, 2005.
- Тодоровић, Ивица. „Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода“. *Гласник Етнографског института САНУ* 54 (2006): 271–287.
- Тодоровић, Ивица. „Резултати савремених истраживања народне религије Срба – општи пресек“. *Гласник Етнографског института САНУ* 56.1 (2008): 53–70.
- Тодоровић, Ивица. „Матерњи језик сакралне географије Срба – митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине“. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, Језик и народна традиција (књ. 1)*. Ур. Софија Милорадовић. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, 2010. 363–379.
- Тодоровић а, Ивица. *Српска тајна – експериментална разматрања специфичних структурних и семантичких образаца од изузетног значаја у српском етнокултурном контексту*. Београд: Невен, Етнографски институт САНУ, 2015.
- Тодоровић б, Ивица. „Базични митски и ритуални образци Срба“. *Етно-културолошки зборник* 19 (2015): 67–80.
- Тодоровић, Ђорђевић и др. *Етнологија и генетика*. Београд: Етнографски институт САНУ, Друштво српских родословаца Порекло, 2015.
- Тодоровић, Ивица. „О највећем српском проблему: кључни идејни и духовни аспекти кри-

- зе“. Крушевац и околина у Првом светском рату. Ур. Момчило Исић, Иван Бецић. Велики Шилеоговац – Крушевац: Историјски архив Крушевац, 2018. 273–282.
- Тодоровић, Ивица. „Српски мит – прилог опитем сагледавању основних образаца и кодова“. Крушевац и околина у историји српског народа. Ур. Ивица Тодоровић, Голуб Јашовић, Иван Бецић. Крушевац: Историјски архив, 2019. 95–102.
- Тодоровић, Ивица. „Путокази за реконструкцију древних идејних и идентитетских матрица“. Етно-културолошки зборник XXIII (2020): 153–182.
- Тодоровић, Ивица. „Осврт на феномен антисрбизма и неке његове последице – важност, глобална раширеност и опасност, контролисање прошлости“. Јухорска чтенија – Звезде над Јухором. Ур. Дмитар Атанасов и други. Крушевац – Својново: Историјски архив Крушевац, Удружење за културу и уметност Логос Својново, 2021. 141–170.
- Толстов, С. П. „‘Нарцы’ и ‘Волхи’ на Дунае“. *Советская этнография* 2 (1948): 8–38.
- Трифунковић, Станко. „Словени у Панонији“. *Књижевна реч* 25. 474–476 (1996): 32–33.
- Трубарац Матић, Ђорђина. *У јеленовом колу – мотив јелена у српској обредној лирици*. Београд: Етнографски институт САНУ – Посебна издања 92, 2019.
- Трубачов, Олег. *Етногенеза и култура древних Словена*. Београд: Пешић и синови, 2005.
- Трубачов, Олег. *Етногенеза и култура древних Словена, други део*. Београд: Пешић и синови, 2006.
- Цамблук, Григорије. „Житије краља Стефана Дечанског“. *Старе српске биографије*. Избор и предговор Димитрије Богдановић. Београд: Просвета, 1968. 203–228.
- Чајкановић а, Веселин. *Студије из српске религије и фолклора 1925–1942*. Београд: Српска књижевна задруга и други издавачи, 1994.
- Чајкановић б, Веселин. *О врховном богу у старој српској религији*. Београд: Српска књижевна задруга и други издавачи, 1994.
- Чајкановић в, Веселин. *Стара српска религија и митологија*. Београд: Српска књижевна задруга и други издавачи, 1994.
- Чајкановић г, Веселин. *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*. Београд: Српска књижевна задруга и други издавачи, 1994.
- Шафарик, Павел Јозеф. *О пореклу Словена*. Нови Сад: Архив Војводине, 1998.

Ivica Todorović, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

OLD AND NEW FAITH OF SERBS - ETHNOLOGICAL REVIEW

With a multidisciplinary approach, with initial reliance on research by Serbian scientist Veselin Čajkanović, various new possibilities are revealed when it comes to understanding the key relations between the “old” and “new” faith of Serbs. In this regard, it is difficult to ignore the statement that *the old archetypes*, i.e. authentic ethnocultural and spiritual patterns, were necessary for the identity and genetic preservation of the Serbian ethnos. This primarily refers to the conclusion that the collective consciousness of these people could not exist without unique customs, symbols, traditional patterns and covenant matrices, starting with the myths and rituals that determined its sacred and existential reality. However, their presence did not diminish the significance or strength of the basic message of the basic *Serbian Christian cultural pattern* and the corresponding spiritual aspirations. In fact, there was an interconnection where there was a close universal background, a sacral prototype and a link of an archetypal character.

At first glance, it may seem paradoxical to conclude that Christianity did not make essential ideological concessions, nor was the “Old Testament” of Serbian spirituality deprived of its various possibilities of self-realization by Christianity. The form followed the content wherever possible, so that, in ideal cases, there were functional connections that simultaneously enabled the preservation and ideological enrichment of the identity complex, as well as Christian orthodoxy and the integrity of basic spiritual postulates.

The basic complex of Serbian folk beliefs, i.e. the core of the basic *collective Serbian myth*, is a complex phenomenon, a traditionally shaped framework that encompasses the elements of different origins. It is, quite obviously, semantically defined by Christian messages and meanings. However, many elements of pre-Christian origin are an integral part of the Serbian folk tradition and the entire heritage, and their merit for shaping the Serbian identity is also of considerable importance. Old forms and motives, taking on Christian contents and meanings, gave the Serbian people uniqueness, an “ethnic personality” that sets them apart from other communities. That could also be one of the basic conclusions that come from the research of Veselin Čajkanović. With the participation of such contents, the existence of the Serbian ethnos was enabled, in the sense of unique and independent, as well as the establishment of a permanent foundation, necessary for the further development of the appropriate sacral cultural matrix (with special emphasis on specific ideas about the historical mission and continuity of the ancient tradition, by which the mentioned ethnocultural model is recognizable in general terms).